

Wojciech ŚWIEBODA
Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów
Kraków

Jak rozpoznać heretyka? Interrogatorium antyhusyckie używane w metropolii gnieźnieńskiej

Wraz z rozwojem systemu inkwizycyjnego w Europie przekształceniu ulegał sam przebieg procesu inkwizycyjnego, który stawał się coraz bardziej złożony i dopracowany¹. Kluczową rolę w określeniu winy oskarżonego odgrywało przesłuchanie (*examinatio*), którego głównym zadaniem było ustalenie, czy podejrzany rzeczywiście przyjmował i głosił poglądy uznane za heretyckie, czy też oskarżenie było bezpodstawne. Zgodnie z ideą opisaną w dokumentach papieskich i szczegółowo omówioną w podręcznikach dla inkwizytorów przesłuchanie prowadzone przez inkwizytora lub biskupa miało przypominać spowiedź, w trakcie której oskarżony powinien szczerze wyznać swoje winy i przyznać się do błędu lub dowieść swojej niewinności. Przed inkwizytorem zatem, podobnie jak przed spowiednikiem, stało zadanie właściwego rozpoznania stanu duszy grzesznika, co mogło się dokonać dzięki umiejętnemu doborowi pytań².

Duchowny, który otrzymał nominację na inkwizytora (*inquisitor haereticae pravitatis*) musiał zaznajomić się z prerogatywami mu przysługującymi, a nie była to sprawa tak oczywista. Ponieważ nie istniał jeden konkretny przepis zawierający instrukcję prowadzenia postępowania inkwizycyjnego, chętnie korzystano z tzw. podręczników dla inkwizytorów, pisanych na wzór podręczników dla spowiedników. Stanowiły one pewnego rodzaju kompendia zawierające m.in. odpisy różnych dokumentów i porad prawnych dotyczących zakresu kompetencji inkwizytora, sposobów prowadzenia postępowania inkwizycyjnego oraz wykazy konkretnych pytań, jakie należało zadać przesłuchiwanemu (*interrogatoria*)³. Inkwizytorzy działający na terenie metropolii gnieźnieńskiej posługiwali się najbardziej rozpowszechnionym w Europie podręcznikiem dla inkwizytorów *Directorium inquisitorum haereticae pravitatis* Mikołaja Eymericha i być może także *Practica inquisitionis* Bernarda Gui⁴. Kompilacji obu tych dzieł używał krakowski inkwizytor Piotr syn Stefana kantora działający w pierwszych dwóch dziesięcioleciach XV w.⁵ Z terenów Śląska znane są również dwa podręczniki napisane przez inkwizytorów wrocławskich: pierwszy — z ostatniej ćwierci XIV w. używany przez

¹ P. Kras, *Działalność inkwizycyjna dominikanów krakowskich w średniowieczu*, w: *Mendykanci w średniowiecznym Krakowie*, red. K. Ożóg, T. Gałuszka, A. Zajchowska, Kraków 2008, s. 386. Rozwój systemu inkwizycyjnego od XII do XIV w. został szczegółowo omówiony przez Pawła Krasa — zob. tenże, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Lublin 2006, s. 123–184.

² Tenże, *Ad abolendam*, s. 205.

³ H. Grundmann, *Ketzerverhöre des Spätmittelalters als quellenkritisches Problem*, w: H. Grundmann, *Ausgewählte Aufsätze*, Bd. 1, Stuttgart 1976, s. 367–368; P. Kras, *Ad abolendam*, s. 206–207, 269–270.

⁴ P. Kras, *Inkwizycja papieska w średniowiecznej Polsce. Zarys problematyki badawczej*, „Almanach Historyczny”, 5, 2003, s. 31.

⁵ W. Wattenbach, *Über das Handbuch eines Inquisitors in der Kirchenbibliothek St. Nicolai in Greifswald*, Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1888. Phil.–hist. Classe: IV, Berlin 1889, s. 4; W. Świeboda,

inkwizytora Jana⁶, drugi z 1399 r. przypisywany inkwizytorowi Janowi z Gliwic⁷. Ponieważ jednak wymienione podręczniki powstały w XIV w.⁸, nie mogły stanowić wystarczającej pomocy w walce z husytami i wiklefiŝtami.

Pierwsze zalecenie ścigania propagatorów nauki Jana Husa znalazło się w dekreście soboru w Konstancji potępiającym poglądy praskiego uczonego (6 VII 1415 r.)⁹. W bulli papieża Marcina V z 22 II 1418 r., rozesłanej do różnych metropolii w Europie, w tym do Pragi i Gniezna, znalazł się wykaz błędnych poglądów Jan Wiklefa oraz Jana Husa, a także wezwanie do podjęcia walki ze zwolennikami obu wyklętych uczonych. Papież zamieścił także zestaw trzydziestu ośmiu pytań, jakie należało zadać podejrzanym o propagowanie ich nauki¹⁰. Według wskazówek papieża, osoby podejrzane o husytyzm lub wiklefiŝizm w pierwszej kolejności powinny być pytane, czy miały okazję poznać wspomnianych potępionych profesorów lub ich uczniów, a także, czy z nimi rozmawiały, bądź czytały lub zaznajomiły się z ich pismami. Pytający powinien w następnej kolejności poznać z jednej strony stosunek podejrzanego do wyżej wymienionych herezjarchów, z drugiej zaś do soboru w Konstancji i jego wyroku wobec błędnych nauk. Kolejne pytania dotyczyły uznawania przez przepytowanego ważności sądów, składania zeznań i ewentualnego krzywoprzysięstwa. Po tym wstępnym rekonesansie inkwizytor miał przejść do spraw związanych z kwestiami dogmatycznymi, przede wszystkim uznawania ważności sakramentów, Komunii pod postacią chleba, mocy konsekrowania i odpuszczania grzechów przez kapłana. Było to oczywiście odniesienie do koncepcji *dominium ex gratia* podnoszonej przez Wiklefa, Husa i ich zwolenników. Jej główną tezę było, że osoba duchowna będąca w stanie grzechu śmiertelnego nie może sprawować sakramentów, a biskup sprawować swojej władzy duchowej¹¹. Kilka pytań dotyczyło uznawania autorytetu papieża i biskupów, ważności ekskomuniki przez nich rzuconej oraz zwyczajów liturgicznych w Kościele. Trzy ostatnie zagadnienia związane były z kwestią swobodnego głoszenia Słowa Bożego i publicznego karania grzechów śmiertelnych przez władze świeckie¹².

Działalność inkwizytora Piotra OP w diecezji krakowskiej w latach 1403–1414, w: *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. W. Szymborski, J. Kozioł, Tarnów 2011, s. 117.

⁶ A. Patschovsky, *Spuren böhmischer Ketzerverfolgung in Schlesien am Ende des 14. Jahrhunderts*, w: *Historia docet. Sborník prací k počtĕ šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, wyd. M. Polívka, M. Svatoš, Praha 1992, s. 352–383 (edycja: s. 367–376); por. P. Kras, *Inkwizycja papieska*, s. 31.

⁷ R. Cegna, *La condizione del valdismo secondo l'inedito „Tractatus bonus contra haereticos” del 1399, attribuibile all' inquisitore della Slesia Giovanni di Gliwice*, w: *I Valdesi e l'Europa*, Collana della Società di studi valdesi, t. 9, Torre Pellice 1982, s. 39–65 (edycja: s. 53–65); P. Kras, *Inkwizycja papieska*, s. 32.

⁸ P. Kras, *Ad abolendam*, s. 274–278. Edycja podręcznika Bernarda Gui — zob. *Bernardus Guidonis Practica inquisitionis haereticae pravitatis*, éd. C. Douais, Paris 1886. Polskie tłumaczenie piątej księgi zawierającej interrogatoria — zob. *Księga inkwizycji. Podręcznik napisany przez Bernarda Gui*, opr. P. Seifet, tłum. J. Zychowicz, M. Pawlik, Kraków 2002. Podręcznik Mikołaja Eymericha był wielokrotnie wydawany i tłumaczony na różne języki. Najnowsza edycja — zob. *Il manuale dell' inquisitore*, ed. L. Sala–Milins, Roma 2000.

⁹ Sesja 15, III, 7–8: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. III (1414–1445), wyd. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 132–133. (dalej cytowane jako DSP 3).

¹⁰ Bulla papieska doczekała się szeregu edycji, wśród których podają jedynie wybrane: *Magnum oecumenicum Constantiense Concilium...*, ed. H. Hardt, t. IV, Francofurti et Lipsiae 1699, kol. 1518–1531; *Bullarum privilegiorum ac diplomatum Romanorum pontificum amplissima collectio*, col. C. Cocquelines, t. III, cz. 2, Romae 1741, s. 419–426; *Concilia Germaniae*, col. J. Hartzheim, t. V: 1400–1500, Coloniae 1763, s. 80–91; *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, ed. J.D. Mansi, t. 27, Venetiis 1784, kol. 1204–1215 (dalej cytowane jako Mansi); *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*, uitg. door P. Fredericq et al., t. I, Gent–s'Gravenhage 1889, s. 284–296; G. Kucharski, *Kościelne ustawodawstwo antyheretyckie i działalność inkwizycyjna w świetle bulli Marcina V z 22 lutego 1418 roku*, ABMK, 74, 2000, s. 248–261 (ostatnia z wymienionych edycji została dołączona do artykułu będącego w dużej mierze plagiatem — zob. P. Kras, *O średniowiecznym ustawodawstwie antyheretyckim w Polsce czyli jeszcze o działalności autorskiej Gerarda Kucharskiego*, Rocz. Hist., 72, 2006, s. 231–233; samo wydanie również budzi zastrzeżenia — zwłaszcza ze względu na niestosowanie zasad interpunkcji oraz niektóre błędne odczyty).

¹¹ S. Swieżawski, *Uwagi o husytyzmie na tle duchowego rozdarcia późnośredniowiecznej łacińskiej Christianitas*, Rocz. Hum., 34, 1986, z. 2, s. 449–450.

¹² Mansi, t. 27, kol. 1211–1213.

Nie wiadomo, czy interrogatorium papieskie zostało kiedykolwiek użyte na ziemiach polskich. Można przypuszczać, że dość szybko uległo ono dezaktualizacji, ponieważ po wybuchu rewolucji husyckiej różne grupy zwolenników Husa zaczęły tworzyć własne programy ideologiczne, które niejednokrotnie zawierały hasła odmienne, a nawet sprzeczne z myślą czeskiego reformatora¹³.

Królestwo Polskie, z racji bezpośredniego sąsiedztwa z Czechami, uchodziło za obszar szczególnie narażony na przenikanie ideologii husyckiej. Wkrótce po skazaniu na śmierć Jana Husa do Władysława Jagiełły i hierarchów kościelnych w Polsce zaczęły dochodzić listy i instrukcje ze Stolicy Apostolskiej i od legatów papieskich dotyczące sposobów walki z herezją¹⁴. Z zachowanych źródeł wynika, że liczba husytów w monarchii jagiellońskiej nie była znaczna¹⁵, choć husytyzm niewątpliwie był największym ruchem heterodoksyjnym, który przeniknął na ziemię polskie przed okresem reformacji. Duchowieństwo widziało w nim duże zagrożenie dla Kościoła, dlatego zarówno król, jak i dostojnicy kościoła podjęli stosowne przedsięwzięcia mające na celu przeciwdziałanie szerzeniu się myśli heterodoksyjnych¹⁶.

Najliczniejsze grupy husytów zostały wykryte w południowo-wschodniej Wielkopolsce, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej, nic więc dziwnego, że to biskupi tych diecezji, obok biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, wykazywali największe zaangażowanie w ściganie osób podejrzanych o herezję¹⁷. Aby jednak walka z dysydentami mogła być skuteczna, w pierwszej kolejności należało precyzyjnie określić, jak rozpoznać heretyka¹⁸. Teksty poświęcone temu zagadnieniu pojawiają się m.in. wśród akt i ksiąg biskupich, ponieważ to w pierwszej kolejności na biskupach spoczywał obowiązek walki z herezją¹⁹.

Interrogatoria antyhusyckie polskiego autorstwa do niedawna nie były znane w literaturze²⁰. Warto natomiast wspomnieć o dwóch formularzach pytań oraz instrukcji wizytacji parafii w diecezji płockiej. W instrukcji wizytacyjnej ułożonej między 1420 a 1425 r. znalazła się krótka wzmianka o konieczności sprawdzenia kapłanów pod kątem czystości wiary. Wizytujący miał pytać księży, czy posiadają jakiegokolwiek książki, fragmenty tekstów lub inne pisma Wiklefa, Husa, Hieronima z Pragi, a także Jakoubka ze Stříbra, w których propagowana była Komunia pod dwiema postaciami²¹. Tego rodzaju zalecenie w bardziej ogólnym brzmieniu wydał synod wieluńsko-kaliski z 1420 r.²²

W rękopisie przechowywanym w Bibliotece Jagiellońskiej pod sygnaturą 348²³ znajduje się szereg tekstów prawniczych, pośród których najobszerniejsze miejsce zajmują formularze i pisma z akt konsystorza włocławskiego z lat 1374–1429²⁴. Jednym z nich jest interrogatorium zawierające trzydzieści

¹³ F. Šmahel, *Husitská revoluce*, t. 2, Praha 1993, s. 94–138; S. Bylina, *Rewolucja husycka. Przedświt i pierwsze lata*, Warszawa 2011, s. 57.

¹⁴ P. Kras, *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1998, s. 99–100, 243–244.

¹⁵ Zob. Tenże, *Katalog husytów i osób podejrzanych o husytyzm w piętnastowiecznej Polsce*, ABMK, 74, 2000, s. 191–229.

¹⁶ Tenże, *Husyci*, s. 211–241; J. Drabina, *Episkopat polski wobec husytyzmu*, w: *Polskie echa husytyzmu*, red. S. Bylina, R. Gładkiewicz, Warszawa 1999, s. 63–67.

¹⁷ P. Kras, *Husyci*, s. 179, 243–264.

¹⁸ *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438–1523, 1438–1525)*, wyd. B. Ulanowski, AKH, t. 6, Kraków 1891, s. 87; por. T. Graff, *Biskupi monarchii jagiellońskiej wobec herezji husyckiej w I połowie XV wieku*, „Nasza Przyszłość”, 109, 2008, s. 43.

¹⁹ P. Kras, *Ad abolendam*, s. 126–157.

²⁰ W. Świeboda, *Nieznane źródła do dziejów średniowiecznej inkwizycji w Polsce i Czechach w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Jagiellońskiej*, w: *Inkwizycja papieska w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. P. Kras, Kraków 2010, s. 244.

²¹ *Liber formularum ad ius Polonicum necnon canonicum soectantium in codice Regiomontano asservatum*, wyd. B. Ulanowski, AKP, t. 1, Kraków 1895, s. 255.

²² Zob. *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z 1420 roku*, wyd. J. Fijałek, A. Vetulani, Kraków 1915–1951, s. 96.

²³ *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevii Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, vol. II, oprac. M. Kowalczyk i in., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1982, s. 37–72.

²⁴ W. Świeboda, *Nieznane źródła*, s. 243–244.

osiem pytań, które należało zadać osobom podejrzanym o husytyzm i wiklefizm²⁵. Już na pierwszy rzut oka można stwierdzić, że nie była to kopia jakiegoś wzorcowego formularza, ale fragment konkretnego protokołu przesłuchania. Świadczy o tym zdanie dopisane po ostatnim pytaniu, które zapewne stanowiło wypowiedź przesłuchiwanego na temat wydarzenia, którego był świadkiem. Znane są inne protokoły inkwizycyjne, w których uwzględniano różnorodne informacje udzielane przez oskarżonych, a które nie wynikały bezpośrednio z samego dyskursu inkwizycyjnego²⁶. Nie sposób natomiast odpowiedzieć na pytanie, do którego inkwizytora (a może oficjała?) mogła należeć dokumentacja zawierająca interrogatorium, ani kim mógł być przesłuchiwany. Pewności też nie ma, czy wspomniany fragment protokołu dotyczył procesu mającego miejsce na ziemiach polskich. Ponieważ kwestionariusz został umieszczony w aktach konsystorza wrocławskiego jako przykład jednego z typów dokumentacji kościelnej, można przyjąć, że był on używany na terenie tejże diecezji, choć niewykluczone, że mógł on znaleźć zastosowanie na innych terenach Królestwa Polskiego.

Pytania zawarte w interrogatorium jedynie pośrednio odnoszą się do niektórych tez Jana Husa potępionych przez sobór w Konstancji²⁷. Zaledwie parę kwestii nawiązuje do kwestionariusza zawartego w bulli Marcina V z 1418 r., niemniej ich brzmienie jest na tyle odmienne, że wątpliwe jest, aby dokument papieski stanowił podstawę dla interrogatorium wrocławskiego. Bez wątpienia natomiast jednym ze źródeł, na którym opierał się twórca wykazu, był zestaw błędów husyckich wyliczony w rocznikach archidiecezji magdeburskiej wpisany pod rokiem 1420²⁸. Spośród wymienionych w nim szesnastu tez husyckich autor kwestionariusza odniósł się bezpośrednio aż do piętnastu, które niemal dosłownie przepisał, przekształcając zdania twierdzące w pytające poprzez dodanie na początku partykuły pytającej *an*²⁹. Zachował także, z drobnymi wyjątkami, układ chronologiczny kwestii³⁰. Zastanawiające jest natomiast, dlaczego pominięty został artykuł brzmiący: *Nullus potest communicare aliquem nisi solus Deus*. Z kolei z przytoczonych przez kronikarza mogunckiego Czterech Artykułów praskich³¹, twórcę interrogatorium interesowała jedynie kwestia Komunii pod dwiema postaciami³². Nieprzypadkowa zbieżność treści obu tekstów może wskazywać na miejsce powstania kwestionariusza (archidiecezja moguncka), choć z drugiej strony nie można wykluczyć, iż wykaz artykułów husyckich był znany niezależnie zarówno kronikarzowi niemieckiemu, jak i autorowi interrogatorium. Na chwilę obecną nie da się wskazać innych źródeł, które w sposób tak ewidentny można byłoby uznać za podstawę dla omawianego tekstu, choć da się znaleźć pojedyncze kwestie w innych wykazach błędnych nauk husyckich, które brzmią podobnie³³. Być może kwerenda w archiwach i bibliotekach czeskich przyniesie pozytywne rezultaty³⁴.

²⁵ BJ, rkps 348, k. 195r–v.

²⁶ P. Kras, *Ad abolendam*, s. 292–294.

²⁷ Por. DSP 3, s. 134–143.

²⁸ *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, ed. G. Schum, MGH, vol. 14, Hannoverae 1883, s. 459–460.

²⁹ Przykładowo teza siódma przedstawiona w rocznikach brzmi: „Non est opus, ut aliquis confiteatur nisi soli Deo”, z kolei pytanie w interrogatorium: „An non est opus, quod aliquis confiteatur peccata sua, nisi soli Deo?”. Pytania skonstruowane w oparciu o wykaz błędnych poglądów husyckich wymienionych w Rocznikach arcybiskupstwa Magdeburskiego w niniejszej edycji mają numery 23–35 i 37–38.

³⁰ Siódma teza z roczników znalazła się w kwestionariuszu przed czwartą kwestią, zaś między kwestią trzynastą a czternastą autor interrogatorium umieścił pytanie dotyczącą Czyśca, o którym dziejopisarz moguncki nie wspominał.

³¹ Sformułowane w 1420 r. Cztery Artykuły dotyczyły: swobody głoszenia Słowa Bożego, dopuszczenia udzielania Komunii pod dwiema postaciami wiernym, odebrania duchowieństwu świeckich beneficjów, karania grzechów śmiertelnych przez władze świeckie. Więcej o Czterech Artykułach praskich zob. F. Šmahel, *Husitská revoluce*, t. 2, s. 94–104.

³² Zob. pytania 3–6.

³³ Zob. wykazy poglądów taborytów zawartych w kronice Wawrzyńca z Březovej — Vavřinec z Březové, *Kronika husitská*, hrsg. J. Goll, w: *Fontes rerum Bohemicarum*, Bd. 5, Praha 1893, s. 327–534.

³⁴ Do tej pory przedmiotem zainteresowań mediewistów czeskich były jedynie interrogatoria zawarte w instrukcjach wizytacyjnych parafii. Zob. Z. Hledíkova, *Česka visitační Interrogatoria do počátku 15. století*, „Československý časopis historický”, 16, 1968, s. 71–98.

Pytania znajdujące się w interrogatorium, zgodnie z ogólnymi zasadami dyskursu inkwizycyjnego, sformułowane są w taki sposób, aby przesłuchiwany mógł odpowiedzieć jednoznacznie twierdząco lub przecząco, przy czym niektóre z nich wymagały od podejrzanego ustosunkowanie się do poglądów uznawanych za heretyckie (np. czy należy przyjmować Komunię pod dwiema postaciami), inne — do nauki ortodoksyjnej (np. czy kapłan ma moc udzielania rozgrzeszenia). Kwestionariusz otwierają dwa pytania dotyczące stosunku przesłuchiwanego do składania przysięgi i krzywoprzysięstwa³⁵. Od uzyskania odpowiedzi na nie zależało, czy dalsza część przesłuchania była zasadna. Kolejne pytania odnosiły się do przyjmowania Komunii pod dwiema postaciami przez osoby świeckie, która to praktyka stała się znakiem rozpoznawczym husytów³⁶. Pytającego interesował również stosunek oskarżonego do soboru w Konstancji i jego wyroku potępiającego Jana Husa i Hieronima z Pragi. W kwestionariuszu zabrakło kilku typowych pytań, które zadawali polscy inkwizytorzy osobom podejrzanym o husytyzm (co wiemy na podstawie instrukcji papieskich i spisanych zeznań podejrzanych) mianowicie o pobyt przesłuchiwanego w Czechach czy posiadanie ksiązek heretyckich³⁷. Znalazły się natomiast kwestie dotyczące częstego przystępowania do Komunii świętej (na Kujawach do aprobowania tej praktyki przyznało się dwóch przesłuchiowanych), udzielania Sakramentu Ołtarza wiernym przez osoby świeckie (występowanie tego zjawiska na ziemiach polskich potwierdziły zeznania Mikołaja wikarego w Niepruszewie) oraz negowania kultu obrazów świętych (zeznanie anonimowego husyty z Krakowa). Kilka pytań poruszało problem posługi kapłańskiej przez grzesznych księży. Nie wiadomo, czy polscy husyci udzielali Komunii świętej niemowlętom³⁸, o co pytał przesłuchujący, niemniej w Czechach praktyka ta, gorąco propagowana przez Jakoubka ze Stříbra, była dość powszechna³⁹. Sporo pytań odnosiło się do poglądów taborytów (ograniczenie świąt jedynie do niedziel, skrócony obrzęd liturgii Mszy świętej, odrzucenie Krzyżma, odrzucenie kultu Maryi, negacja spowiedzi, nieuznawanie innych modlitw poza „Ojcze nasz”, Kościół jako „jaskinia zbójców”)⁴⁰ lub pikartów (negacja obecności Chrystusa w Sakramencie Ołtarza, negacja istnienia Czyśćca)⁴¹.

Niestety nie wiemy, jakich odpowiedzi udzielił przesłuchiwany, ani czy zdołał się oczyścić z podejrzeń. Odnotowana przez protokołującego jedyna jego wypowiedź, dodana zapewne na końcu przesłuchania, wskazuje, że dystansował się on do postępowania pewnej grupy nazwanej wiklefiści, którzy dokonali profanacji wizerunku Panny Maryi. Wśród kwestii, które interesowały przesłuchującego, można znaleźć odniesienia do ideologii umiarkowanych husytów (utrakwistów), wiklefiści (często utożsamianych z taborytami)⁴², jak również skrajnych pikartów. Dla przesłuchującego istotne było stwierdzenie samego faktu popadnięcia w herezję i kwalifikacja odstępowstwa⁴³. Uzyskanie informacji o błędnych poglądach oskarżonego w trakcie zeznania (*confessio*) było najistotniejszym etapem postępowania inkwizycyjnego. W ten sposób inkwizytor, niczym spowiednik, wysłuchiwał wyzna-

³⁵ Odmawianie składania zeznań pod przysięgą stosowali już wcześniej waldensi, niemniej podobne zdanie w tej kwestii głosił w Czechach Mikołaj z Drezna. Zob. M. Lambert, *Herezje średniowieczne*, tłum. W.J. Popowski, Gdańsk–Warszawa 2002, s. 106; S. Bylina, *Rewolucja husycka*, s. 40.

³⁶ R. Cegna, *Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1414*, *Przeł. Hist.*, 69, 1978, s. 103–114; P. Kras, *Husyci*, s. 178–179.

³⁷ P. Kras, *Husyci*, s. 286.

³⁸ Tamże, s. 182–191.

³⁹ S. Bylina, *Rewolucja husycka*, s. 49.

⁴⁰ Tamże, s. 206–223, 260–266.

⁴¹ Tamże, s. 136–138; por. tenże, *Na skraju lewicy husyckiej*, Warszawa 2005, s. 90 nn.

⁴² Gorącym propagatorem myśli Jana Wiklefa w Czechach był angielski lollard Piotr Payne (zob. F.M. Bartoš, *M. Petr Payne diplomat husitské revoluce*, Praha 1956), w Polsce zaś mistrz uniwersytecki Andrzej Gałka z Dobczyzna (zob. P. Kras, *Husyci*, s. 193–202; tenże, *Kariera uniwersytecka Andrzeja Gałki z Dobczyzna*, w: *Cursus Mille Annorum. Prace ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Wiśniowskiemu*, *Roczniki Humanistyczne. Historia*, 48, 2000, z. 2, s. 247–263).

⁴³ P. Kras, *Ad abolendam*, s. 210.

nia win grzesznika, aby następnie przystąpić do procesu pojednania go z Kościołem polegającego na skłonieniu go do wyrzeczenia się błędów oraz nałożyć na niego pokutę, czyli ogłosić wyrok⁴⁴.

Fakt, że na ziemiach polskich zachowały się zaledwie dwa interrogatoria, w tym jedno papieskie, nie oznacza, że inkwizytorzy się nimi nie posługiwali. Zamiast gotowych kwestionariuszy mogli po prostu korzystać z listy błędnych poglądów husyckich, jak na przykład tej z Moguncji, i zamieniać zdania twierdzące na pytające. Pamiętać również należy, że przebieg przesłuchania nie zawsze musiał przebiegać schematycznie, co wymuszało od przesłuchującego zachowanie elastyczności i umiejętność dobierania pytań. Jak zatem widać, rola inkwizytora w tym zakresie nie bez podstaw tak często porównywana była do roli spowiednika.

Wstęp do edycji

Rękopis BJ 348 składa się z 229 papierowych kart o wymiarach ok. 27 x 20,5 cm. Pierwotna oprawa nie zachowała się, a obecna pochodzi z XIX w. Teksty w rękopisie powstały między rokiem 1420 a 1430, na co wskazują znaki wodne papieru poszczególnych kart oraz czas powstania niektórych dokumentów, których treść została skopiowana w rękopisie (najpóźniejszy dokument pochodzi z 1429 r.). Poszczególne jednostki tekstowe prawdopodobnie pisane były niezależnie przez różnych pisarzy⁴⁵. Niestety nie udało się ustalić skrybów, choć zapewne byli oni związani z konsystorzem wrocławskim. Tekst interrogatorium znajduje się na kartach 195r–v. Pisany jest jedną ręką pismem kursywnym, mało starannym w jednej kolumnie, bez marginesów. Pojawiają się skreślenia. W kodeksie można odnaleźć kilka innych tekstów pisanych tą samą ręką, w tym kopię pisma biskupa kujawskiego Jana Pelli zawierającą instrukcję kardynała Brandy Castiglione postępowania przeciwko wklefistom i husytom⁴⁶.

Interrogatorium nie posiada żadnego wstępu, a poprzedzone jest jedynie nagłówkiem *Articuli contra hereticos inquirendi*. Pytania zapisane zostały jedno pod drugim, dzięki czemu tekst jest przejrzysty. Poniżej inną ręką dopisana została treść listu króla Władysława Jagiełły z 2 VI 1423 r. do jednego z biskupów polskich, być może Jana Pelli, zachęcający do podjęcia działań przeciwko husytom⁴⁷. Tekst powstał między rokiem 1420 (ogłoszenie listy błędów husyckich według kronikarza magdeburskiego) a 1430 (krajowa data zbioru dokumentów z akt konsystorza wrocławskiego).

W poniższej edycji zastosowano oryginalną pisownię według grafii łaciny średniowiecznej: pominięto dyftongi, zachowano formuły *–cio* zamiast *–tio*, *–cia* zamiast *–tia*, pozostawiono bez zamiany literę *y* w miejsce *i*. Wszystkie skróty zostały rozwinięte, dodano także znaki przestankowe. Zidentyfikowano występujący w tekście jeden cytat biblijny z Ewangelii św. Jana. Aby ułatwić czytelnikowi rozeznanie się w poszczególnych kwestiach, dodane zostały kolejne numery pytań, których w tekście oryginalnym brak.

Edycja*

[195r] *Articuli contra hereticos inquirendi*

1. An liceat iurare?
2. An liceat in aliquo casu periurare?

⁴⁴ Ch. Caldwell Ames, *Dominikańscy inkwizytorzy jako „lekarze dusz”*: dyscyplina duchowa inkwizycji w latach 1231–1331, w: *Inkwizycja papieska*, s. 102–103.

⁴⁵ *Catalogus*, vol. II, s. 37–72.

⁴⁶ BJ, rkps 348, k. 192v–193v.

⁴⁷ W. Świeboda, *Nieznane źródła*, s. 243. Edycja listu Władysława Jagiełły — zob. C. epist. XV, t. 1, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, Kraków 1876, nr 57, s. 56–57.

* Edycja interrogatorium została przygotowana w ramach projektu badawczego NCN pt.: *Ruchy religijne w średniowiecznej Polsce. Antologia aktów źródłowych*, nr 2776/H03/2011/40. Pragnę również podziękować Panu Ryszardowi Tatarzyńskiemu oraz Pani Annie Kozłowskiej za pomoc w odczycie i poprawnym rozumieniu tekstu.

3. An communicat sub utraque specie?
4. An credat, quod de necessitate salutis sit laycos communicare sub utraque specie?
5. An peccent mortaliter prelati et ceteri, qui prohibent communionem sub utraque specie?
6. An sacrum concilium Constanciense condempnans communionem laicorum sub utraque specie bene condempnavit?
7. An credat, quod concilium Constanciense representavit universalem ecclesiam?
8. An credit, quod concilium Constanciense bene et iuste condempnavit Johannem Hussz et Jeronimum prohibet?
9. An confessio auricularis sacerdoti habita copia persone et temporis sit de necessitate salutis?
10. An sacerdos rite ordinatus habens iurisdictionem potest absolvere a peccatis?
11. An solus sacerdos et non laicus habeat auctoritatem absolvendi a peccatis?
12. An ymagines in ecclesia sunt bene institute et venerande et coram eis flectendum?
13. An sacerdos in mortali peccato conficit, absolvit vel baptisat?
14. An liceat spiritualibus homines detractantes et possessores bonorum eciam malis <conficit, absolvit vel baptisat>?
15. An liceat laicis auferre bona temporalia prelato aut plebano delinquente?
16. An excommunicatio^a prelatorum ligat excommunicatum et an sit tenenda?
17. An prelatus solum illum debet excommunicare, quem scit excommunicatum, a Deo et non alium?
18. An religiones ab ecclesia sint bene institute?
19. An religiosi dantes elemosinam peccent mortaliter?
20. An si alios incarceratos secum induxit ad consociendum sibi?
21. An sacerdotes omnes habeant potestatem equalem absolvendi et consecrandi sacerdotes et crisma?
22. An ecclesia universalis erret et peccet observando illam consuetudinem, quod feria sexta magna tam capellani, quam layci communicant sub^b una specie a multis centenariis annorum?
23. An beata Virgo non est reputanda nisi sicut alia mulier nec potest iuvare quemquam et ymago sua non est veneranda et si cencies homo eadem obviaret ymagini non deberet discooperire caput suum coram ea?
24. An heresis est flectere genua coram sacramento Corporis Christi cum ibi non sit verum corpus Christi, sed tantum panis et manna, quia Christus pleno corpore ascendit in celum et non remisit hic aliud, nisi panem et vinum consecratum, ut hic homo perciperet ad aliquam confortacionem corporis et ^c-anime^{c?}⁵¹
25. An Ecclesia Romana est spelunca latronum et papa est Antichristus, quia nullibi committuntur maiora peccata, quam circa Curiam Romanam?
26. An non est opus, quod aliquis confiteatur peccata sua, nisi soli Deo?
27. An quilibet homo tenetur communicare cottidie sub pena eterne damnationis, nec debet retrahi quibuscumque peccatis a tali communionem?
28. An uxor debet esse semper parata viro suo ad reddendum debitum quandocumque et ubicumque, eciam, si esset in ecclesia et postea statim accedere ad communionem sine omni confessione?
29. An Johannes Hussz maior est omnibus sanctis, quia nullus sanctorum tam graviter passus est pro Christo sicut ipse et socius suus Jeronimus magnus martyr Christi?
30. An non debet iniungi aliqua penitencia confitentibus pro peccatis, nisi hoc: Vade et amplius noli peccare [Io. 8, 11]?
31. An officium misse propter astantem populum presbiter debet abbreviari incipiendo a „Te igitur” etc. obmittendo etc.?

^a skreślone *ligat*

^b skreślone *utraque*

^{c-c} dopisane poniżej

32. [195v] An homo non debet orare nec presbiteri alias horas dicere tenetur, nisi solummodo Pater Noster?
33. An infantuli statim post baptismum communicandi sunt Sacramento Altaris sub utraque specie, quod iam ab eis ^d-communiter practicatur^d?
34. An vir potens prolificare et si habet antiquam uxorem, que ad prolificandum non sit apta, illa obmissa debet aliam ducere?
35. An nulla festa sunt celebranda preter diem dominicum?
36. An nullum est purgator<i>um et quando homo moritur tunc statim anima eius aut ascendit in celum, aut ad infernum descendit et non datur remedium alicui purgatorii?
37. An populus laicalis potest se ipsum communicare de Sacramento Altaris dum ad altare eis per sacerdotem deponatur?
38. An manus sacerdotis consecrati non est dignior ad porrigendum sacramentum quam manus cuiuscumque laici etc.?

Dixit idem se vidisse a quibusdam Viclefistis, quod ymaginem Beate Virginis per collum ligatam in luto traxerunt, clamantes magnis vocibus: Ecce Maria vestra, dicatis sibi, quod surgat de luto etc.

How to Recognise a Heretic? The anti-Hussite Interrogatorium used in the Gniezno Metropolis

This publication contains an edition of a questionnaire applied against the Hussites and supporters of Wycliffe in the Gniezno metropolis. So far, this is the only such formulary, apart from an interrogatorium in a bull issued by Pope Martin V on 22 February 1418, used in the Polish Kingdom and intended to make it easier for inquisitors and other members of the clergy to recognise heretics. The text is part of a collection of the formulary documents of the Włocławek consistory, written at the latest in 1430 and today in a Ms at the Jagiellonian Library (call no. BJ 348).

The Włocławek Interrogatorium contains 38 questions — the same number as its papal counterpart, although only several are similar. For this reason it is necessary to reject the hypothesis that the papal bull acted as a foundation for the author of the Włocławek formulary. In turn, questions contained in the interrogatorium reveal considerable similarity to Hussite theses recorded in the Magdeburg chronicle under 1420. Out of a total of 16 questions as many as 15 have been almost wholly used in the questionnaire, with the sole difference being that affirmative sentences had been changed into interrogative ones. This is an argument in favour of the supposition that the author could have used the above-mentioned text or the same source as the Magdeburg chronicler. On the other hand, it has been impossible to discover other formularies or writings that could have served the author of the questionnaire for composing the remaining 23 questions.

In accordance with the interrogatorium, the interrogated person should have been asked about his attitude towards oaths, the significance of the Council of Constance, his personal attitude towards John Huss, John Wycliffe, and Jerome of Prague and their views. Successive questions concerned Holy Communion under both kinds, the giving of the Holy Sacraments by a layman (Holy Communion, confession), the importance of Sacraments given by sinful clergymen, the attitude towards assorted liturgical rituals and the cult of the Virgin Mary. The majority of questions were addressed to moderate Hussites, i.e. the Utraquists, but some referred to the views of the extreme Taborists, such as belief in the presence of Christ in the Sacrament of the Altar and Purgatory. Interesting information added to the questions is to be found in an account by the interrogated about an act of profanity committed by the adherents of Wycliffe, which he witnessed. Its presence is evidence that the interrogatorium was part of some sort of a large protocol recording a concrete interrogation. Unfortunately, the place and the persons of the interrogator and the interrogated remain unidentified.

^{d-d} nadpisane w wierszu powyżej